

9. Jelenet. (Mariska jön.)

Mariska (a fogadást halja a háttérben, most előre jön.)
 Ugy legyen! Ámen!

Mariska: Ugy-e, kedves pajtásaim, ti sem fogjátok bántani
 ezután a madarakat és a fákat?

Gyurka (az iskolás gyermekekhez): Igérjétek meg!

Az iskolások: Megígérjük! Meg is tartjuk!

(Dal: Árnyas erdőben szeretnék élni. Mindenki énekl.)

Ismeretterjesztő előadás.

A magyarság művelődési és társadalmi fejlődése.

III.

A középkor.

A „sötét” középkor fogalma a 15—16. század reneszánsz és humanista mozgalmában érlelődött ki. A reneszánsz emberei úgy érezték, hogy új kor küszöbén állnak, s megtagadtak minden szellemi közösséget a közvetlen múlttal. A lekicsinylés és a gyűlölet hangján nevezik el az időszakot, amely a csodálatos Róma és saját koruk közt tátong. Így a szó csakhamar harci riadó lesz, vagy élesre fent bárd a kárhozatra ítélt múlt felett. A reneszánsz embere azt az ellenkezést s ellenszenvet, amelyet a közelmúlt emberei és eszméi iránt táplált, mind beleöntött ebbe a szóba: középkor. Ráolvasta, hogy Róma miatta pusztult el, hogy ő volt az, aki kioltotta az antik világ fényét, s helyette a barbárság sötétségét borította az emberiségre. Áthághatatlan árkot vonnak az antik és a középkor közé, s míg az egyiket fénybe vonják, minden ragyogással felöltöztetik, addig a megvetett másikat sötétségbe vetik, a barbárság korának keresztelik el, amelyről jobb minél kevesebbet tudni. A reneszánsznak ezt a pártos történet-szemléletét azután magáévá teszi a német humanizmus és reformáció, örökségként átveszi a felvilágosultság, végül újra feleleveníti a legújabbkor liberalizmusa. Csupán az ellenreformáció és a romantika tudja a középkor értékeit és szépségeit igazán megérteni.

Azóta, jól tudjuk, hogy a reneszánsz saját maga és a középkor megítélésében nagyot tévedett. Amikor az olasz quattrocento az antikot zajos csodálattal ünnepelte, nem az ókori császárkori alkotásokra nyúlt vissza, — hogy ne is beszéljünk a görög klasszicizmusról! — hanem a középkori toscanai román stílus emlékeire. Tévedése az volt, azt hitte, ha átugorja a gótikát, a közvetlen múltat, már belekerült az antik világ kellős közepébe. Így történt, hogy az antik mintát a korareneszánsz számára nem az ókor, hanem maga a lebecsült középkor (román stílus) szolgáltatta, amiről persze ők nem is tudtak. A humanisták szenvedően epédeztek az óromai élet után, latinosságukat mégsem a klasszikus auctorok írásain tisztítgatják, hanem a középkort beköszöntő Boëthius, Symmachus, Hieronymus és Szent Ágoston nyelvezetén. Az úgynevezett humanista írás csak neve után „antiqua” igazában Karoling, tehát koraközépkori betűformákat elevenít fel. Míg tehát a reneszánsz embere a közelmúlt gótika kora ellen fordult, a középkor első felét — összetévesztve az antikkal — nemcsak hogy nem ítélte el, hanem egyenesen feldicsőítette.

Hasonlóan igaztalanul járt el a reneszánsz történelemszemlélete a középkorral akkor, amidőn szemére vetette, hogy az antik világot elnémitotta. A reneszánsz hamis képet alkotott magának ebben is. A középkor — jól tudjuk! — nem viharként söpörte el az antik világot, hanem lassú érésben, fokról-fokra bontakozott ki antik köntöséből. A Krisztus utáni 3. század közepén kezd távolodni a történelem pályája az antik vonaltól, hogy azután a 6. század közepe táján végleg beérjen a középkorba. E két határ

között még igazi római élet lüktetett a Földközi-tenger kultúrterületén, még római-antik módra éreznek és gondolkoznak az emberek. Izig-vérig rómaiak azok, akik először szemlélik a világot a középkori ember szemével. A római lírodalomban egységes hangolt földközitengeri kultúra önérejéből veti le az antik életformát, s alakít ki magából egy új világot. Ebben a csodálatos áthasonulásban cserélt lelket a Földközi-tenger kultúrvilága. Nincs tehát szakadék antik- és középkor között, ellenkezőleg, a két kultúrvilág határai észrevétlenül tolnának egymásba.

De másra is tanít a történelem. A középkor a keresztény transzcendens gondolat és az antik immanens világrend folytonos gyürkőzéséből és kiegyenlítődéseéből alakult ki. A kereszténység magához idomítja az antikot, az antik viszont a keresztény gondolatra üti képmását. Amint a kereszténység érzi, hogy túlságosan antikizálódott, meglazítja kötelekeit az antikkal, s a szerzetesi szellemet segíti diadalra. Ez a keresztény pragmatizmus vezeti be a voltaképpeni középkort — a kései antikkal szembeállítva — a 6. század közepe táján (Nagy Szent Gergely kora). A szerzetesség korát azután a keresztény humanizmus és antikizáló reneszánsz időszaka követi: a Karoling-reneszánsz (a 8. század közepétől a 10. század közepéig). Egy követi a román stílus kora, amely ismét a szerzetesi ideál jegyében áll (Cluny-szellem!), hogy azután a 12. század második felében ismét a reneszánsz jelenségekkel találkozunk. Így a középkornak határai nemcsak az antik, de a reneszánsz felé is elmosódnak határai.

Mindez természetesen nem akarja azt jelenteni, hogy az ókor-középkor-újkor között egyáltalában nem lett volna tátongó törés. A természetes, organikus továbbfejlődés, amely kibontogatta a középkort az antikból, a régivel szemben valami egészen újat alkotott. Az antik világ szentélyében és a középkor szívében más-más kultúrideál trónol; más erők keresnek utat a kifejezésre az antikban és a középkorban.

*

A magyarság a 10. század fordulóján lép az európai népek történe-
nének színpadára. Ezidőben a kereszténység nemcsak vallás, hanem mindent átfogó életkeret. Az államvezető bölcsesség is azt követelte a magyarságtól, hogy a fennmaradással egyértelmű beilleszkedés érdekében vegye fel a keresztény hitet. Mégsem mondhatjuk, hogy ebben a nagy lelki fordulatban csak az észszerű belátás döntött. A Kárpátok medencéjében megváltozott életkörülményei között eltöltött egy évszázad (895–1000) alatt a magyarság fokozatosan hozzáfejlődött a kereszténységhez.

A pogány és keresztény világkép mélyreható ellentéteket mutat. Az egyik oldalon ott a vérbosszú — mint adott esetben természetes kötelesség, a másik oldalon az ellenséget is imádkozó szeretet tana. A pogány élet súlypontja a földi életben van. A keresztény ember világa nem ez a világ, hanem a másvilág. Ide a hősies önfegyelmén át vezet az út. Mekkora távolság van a pogány ember öntudatlan örömkeresése — és a keresztény remete önkéntes önsanyargatása között! A végtelen steppék pogány ifjász a kereszténységben ismeri meg az örök értékek hordozására képes lelkét. Így fejlődik ki természetes követelményként a kereszténnyé vált magyarban is a befelé, a lélek felé való fordulás. A lélek emberből hiányzik az erőszakos érvényesülés ösztöne. Annál bensőségesebben él benne a minden érték kitéjezéséhez, az Istenhez közelebb álló lélek elsőbbségének, tekintélyének elismerése. A pogány világ szélsőséges egyéniségével ellentétben a keresztény életet rendező tekintélytisztelet. Ez a tekintélytisztelet azután szorosan összefügg a megerősödött központi hatalommal, és egyik alapja az új társadalmi rétegződés kialakulásának.

A középkor embere elsősorban Isten országának tagja és csak másodsorban valamely népi vagy nemzeti közösségé. Ezért nincs akadálya annak, hogy az egyház nyelve, a latin, általánosan elterjedjen. A latin nyelv térfoglalása nem sért nemzeti érzékenységeket. A középkori magyar kifejezendő gondolatát és érzését műveltsége és társadalmi állása szerint latin vagy magyar nyelven fejezi ki. De más magyarázata is van a latin nyelv nagyfokú és huzamos elterjedésének. A keleti magyarság évszázadokon át megszokta, hogy a váltakozó török birodalmakban a nyelv nem volt népeket elkülönítő tényező. Ezért tudta a magyarság többnyelvű országában természetes könnyedséggel összefogni a különböző nyelvű nemzetisé-

zeket. A nyelv és az állam ilyen szemlélete jellegzetes, keleti eredetű magyar felfogás.

A középkori ember életében a vallás volt a tengely. A mélységesen vallásos középkori ember fejlett érzelmi életet élt. Az életszentség magaslatára áhítozó lélek a földi életet csak siralomvölgynek látta. A földi életet csak ez az átmeneti volta teszi elviselhetővé, mert a végén ott áll a halál; az örök kárhozat vagy az örök üdvösség küszöbe. Aki az örök élet ígézetében él, nem gondol remegve a mindent számonkérő haláltól.

A középkori ember nagyobb társadalmi közösségben élt, egyéniségét ezért alárendelte ezeknek. Észményei határozottak: Istenben látja megvalósulni a tökéletes jót, igazat és szépet. Ezért tud határozott mértékkel mérni. Ujjongó hódolattal fordul az értékes felé, de mereven elutasítja az értéktelent.

A pogány művészetek klasszikus stílusából a bazilika és román stíluson át fejlődik ki a középkori szemléletmódot leginkább kifejező stílus; a gotika (csúcsíves stílus). A gótikus templom alapja általában kis terjedelmű, függőleges méreteihez viszonyítva. Nem terül el a földön, mint a reneszánsz, amely viszont csak a földön akar berendezkedni, hanem a magasba szökken az ég felé. A falakat áttörő hatalmas ablakok, finom díszítőelemek csaknem anyagtalanná, légiessé teszik az épületet. Há kifejezője ez annak a gondolatnak, hogy a középkori ember szemében az anyag a szellemnek alázasatos hordozója. Az ilyen templom vonalai, díszítési szélesen hullámzóak, ideges nyugtalanságuk annak a léleknek kifejezője, aki megnyugvást csak a másvilágon találhat.

A középkor nagy szellemi egységében az egyetemes keresztény üdvétség csak aránylati különbségekkel jelentkezik az egyes nemzeteken belül. A magyarság ősi eredetű nyugalma, valóságérzéke és józansága mérséklően hatnak a nyugati áramlatok szélsőségeinek letompításában.

*

A lovas-nomád kultúra összeomlása a nagy lechmezei csatavesztés után következett be, amikor a magyarságnak legharciasabb törzsei is bekérekényszerültek. Először a törzsi keretek omlottak össze, azután meglazultak azok a szálak is, melyek a nagy nemzetsegi ömböket egymáshoz fűték: a szállás fontosabb lett a vérségi összetartozásnál. Szent István korában a magyarság már faluközösségben élt. Legutoljára a gazdasági élet érezte meg a változást, mely nem években, de évszázadokban szokott számolni. A magyar még Szent István korában is falujával vándorolt a határban, vagyis legelteti barmát, és csak télvíz idején húzódik vissza a téli szállásra, ahol általában gabonával, kölessel bevetett földjei fekszenek. Ennek a félnomád életmódnak megfelelően nyáron és ősszel sátorozik. A magyarság talán sohasem tudott volna oly könnyen beleilleszkedni a nyugati életformába, ha a száraz steppe igazi nomádjai közé tartozott volna, miként a hun vagy az avar. Vándorítja is azt árulja el, hogy különösen kedvelte a ligetes, ritkás erdőkkel tarkított legelőket, melyek már az erdőv szélén húzódtak végig széles sávban. A magyarság bolgár-török jellegű, fél-nomád kultúrája folytán könnyűszerrel át tudott térni a megtelepedett, földművelő életmódra, s bizonyára ennek köszönhette fennmaradását az előbbtől eltérő, új környezetben.

A kalandozások korának harci dicsőségét természetesen nem pótolhatta a Krisztus jegyében megindult új korszak. Az elmaradt bő szákmányt a kereskedelem fellendülése térítette meg. Az antik kultúra felbomlásával a Földközi-tenger elvesztette addigi nagy jelentőségét, és a kereskedelem, mely eddig a Szíria—Marseille-tengelyen nyugodott, a Fekete-tenger mellékre helyeződött át. Az izlám térhódítása következtében a Földközi-tenger nemhogy egybekapcsolta volna a szembenező partokat és világrészeket, hanem elválasztotta egymástól. Az arabok a keletről érkező árukat többé nem Szírián keresztül továbbították nyugatra, hanem utak felhasználásával a Kaspi-tó vidékére, a kazárok országába vitték, innét aztán ezek az ügyes pusztai népek részben Bizánc, részben Észak és Nyugat felé küldték szét portékájukat. Ez az útvonal elkerülte Magyarországot, mert nyugat felé Kieven, az orosz-normann kereskedelem főhúzó és Krakón át Cseh- és Morvaországon keresztül jutott el német területre. A 10. század végén azonban az úzok döntő csapást mértek a besenyőkre és

előnyomulásuk a kunokéval együtt a virágzó dél-orosz kereskedelemnek is csakhamar véget vetett. A világkereskedelem nem várta meg, míg a steppe új urai alkalmazkodnak a gazdasági érdekekhez, más utat választott magának. Konstantinápolyon keresztül a Morava folyó völgyén vagy az Alsó-Duna mentén tartott Magyarországnak, ahol aztán többfelé ágazott. Így hazánk a 10. század utolsó évtizedeitől kezdve döntő fontosságú szerepet töltött be a levantei kereskedelemben.

A magyarság egy ízben már részt vett a keleti kereskedelem közvetítésében, amikor Levédiában, a kazárok szomszédságában lakott. Most ébredt tudatára annak, milyen előnyökkel járna, ha felhagyna a harcokkal, s kelettel és nyugattal egyaránt békés kapcsolatba lépne. A nyugathoz való csatlakozás egyszerre megnyitotta a kapukat nemcsak a hittérítők, hanem a kereskedők előtt is, kik azután a fontosabb helyeken mindenütt telepeket létesítettek. A görögök egészen Csehorszáig felmentek, a magyarok viszont megjelentek az alduiai Perejaslavecben, de főleg Konstantinápolyban, hol Szent István, bizonyára a kereskedő-kolónia lelkiüdvéért, nagyszerű templomot emelt. Városaink legtöbbjében, így Esztergomban, Székesfehérvárott, Győrött csak úgy hemzsegték a „latini“-k, kiket lombardiai olaszoknak elzászi franciáknak és vallón vagy flandriai bevándoroltaknak kell tartanunk. Amikor pedig megindul a 12. században a németiség nagyarányú áramlása kelet felé, az útvonal a Duna, és a jövevények első raja Flandriából jön Szebenbe II. Géza király korában, de a többiek is, kik az erdélyi és szepesi „szászág“ magját alkotják, a Rajna balpartjáról, a Mosel mellékéről kerülnek hazánkba. Végül épp a keleti kereskedelem révén sok mohamedán kereskedő — izmaelita — telepszik meg az országban. Pestet ilyen bolgár mohamedánok alapították. Őket tarthatjuk ez időben a magyarság legélelmesebb kereskedőinek. Mellettük már a zsidók is feltűnnek egyre nagyobb számban. Hazánk kiváltságos világkereskedelmi helyzetét egészen a 12. század végéig fenntartotta. E két boldog század alatt a nyugatosodás útján gazdaságilag is mindinkább erősödött, kultúrában mélyült. Sok hatást jagadott be Bizánc, Lombardia, Németország és később egyre inkább Franciaország felől, — valóban méltó társa lett nyugati többi keresztény országának. Az olasz városok, Velencével az élükön, csak a 13. század elején ragadták magukhoz a levantei kereskedelem közvetítését.

Pannónia újra kitárta kapuit határain, papok, lovagok, kalmárok, kőfaragók, ötvösök és egyszerű polgárok özönlöttek be földjére, magukkal hozva Bizánc és Nyugat ajándékát. Az ország egyházi, politikai szervezete folytán szívvel-lélekkel nyugathoz tartozott, és így kezdetől fogva részt vett nyugati nagy kultúráramlataiban. Amikor Géza és István Magyarországot eljegyezte nyugattal, a latin keresztény kultúra épp nagy belső átalakuláson ment keresztül. A Karoling-renaisszánsz lángja, amely két évszázadon át (750-950) áradt szét, még föl-föllobban, mielőtt teljesen kialudt volna. Különösen azon a német területen, mely Magyarország szomszédságába esett, és ahonnan a legtöbb missziós pap, fegyveres lovag jutott át a magyar király udvarába, sokáig élt tovább a Karoling-kor antik alapozású műveltsége, földreirányított érdeklődése, székeszsizbe hajló dialektikája, naturalizmusa. De már a 10. század közepén megfigyelhetjük egy új korszak hajnalhasadását, melynek kifejezője a román stílus volt. Ezt az új szellemet nem a clunyi szerzetes-kongregáció teremtette meg, de kétségkívül sokat tett elterjesztésében. Hazánkba is elsősorban azok az egyháziak hozták el az új ideálokat, kik a reformiránnyal állnak kapcsolatban. Ismeretes, hogy István ima-közösségbe lépett Cluny szerzeteseivel és hogy munkatársainak javarésze Cluny szellemében tanított. Különösen fiának, Imre hercegnek jámborságán érzik a szigorú szerzetesi szellem hatását. A nyugati kultúra tehát a réginek és az újnak, a Karoling-kori humanizmusnak és a román-kor egyházias szellemének sajátos ötvözetében került hazánkba. Ezt mintegy szimbolikus erővel mutatja István koronája, melyet a Karoling-humanizmus utolsó legnagyobb képviselőjétől, a francia Gerbert — II. Szilveszter pápától kapott, de amelyet egyik munkatársa, a Cluny-irányú Aserik apát hozott el neki Rómából.

Folytatjuk.